SENYORS I CIUTADANS: LES SENYORIES CATALANES A LA BAIXA EDAT MITJANA[1]

per

Coral Cuadrada
(UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI DE TARRAGONA)

"Pensar no puix que els hòmens de paratge
haguessen rei si fos a llur voler;
ço que els fir més e els fa lo cor doler
és temps de pau, com no han sou ne gatge.
Los ciutadans fan estament reial
en llur vestir metent guany e cabal
e en breu fondran e mudaran penatge"
Ramon Savall (...1379-1410...)

1. Introducció

En una primeríssima aportació meva al "II Col.loqui d'Història Agrària", com igualment en la seva publicació molt més tard,[2] assenyalava que calia continuar treballant en algunes direccions, pel que fa al millor coneixement del món rural català a l'edat mitjana: el procés d'asserviment camperol *versus* el coetani d'alliberament; les relacions camp-ciutat; l'heterogeneïtat de la pagesia

[1] Aquest article és la versió revisada i ampliada de la meva ponència al Seminari de la Universitat Internacional Menéndez Pelayo, celebrat a València del 17 al 19 d'abril de 1996. El meu treball recull resultats provinents dels projectes de recerca *Economia i Societat a la baixa edat mitjana* i *Models d'ocupació i organització del territori*, ambdós finançats per la D.G.I.C.Y.T. (Direcció General d'Investigació Científica i Tècnica, Ministeri d'Educació i Ciència), amb referències PS91-0072 i PS95-0161, dirigits per mi mateixa. He reelaborat igualment algunes de les reflexions que donaren peu a la conferència *Camps i ciutats: anàlisi de la Catalunya Medieval*, feta a la Universitat de València el febrer de 1993, dins del Seminari d'Investigació i Metodologia Medieval.

[2] CUADRADA, C: "La pagesia medieval, una classe homogènia? (anàlisi de la condició social dels camperols del Maresme, segles XIII-XIV)", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, V, 1994, p.79-80.

medieval i les estratègies domèstico-familiars dins la comunitat pagesa. Deia, aleshores, que aquests aspectes, una vegada més estudiats i aprofundits, ens conduirien, sens dubte, a una millor comprensió del tema que ens ocupa, fins i tot ens aportarien llums sobre la conflictivitat al camp català abans de la Sentència Arbitral de Guadalupe.

Enguany, no és fortuït l'haver triat aquest títol per a la meva ponència al Seminari de la UIMP. En primer lloc, se'm va fer l'encàrrec de tractar les senyories dins l'àmbit català als darrers segles medievals; per tant la referència a la baixa edat mitjana i a les senyories era més que obligada. Això no significa, però, que deixi de banda els segles anteriors, car el seu esment, a fi d'entendre l'evolució senyorial, és quelcom indispensable. En segon lloc, les paraules precedents tampoc són fruit de cap casualitat: senyors i ciutadans. Com veurem més endavant, simbolitzen en dos mots un dels trets més definitoris i, alhora, més característics, de la fractura que es produeix a les formes de domini de l'espai, entre les centúries alto-medievals i les successives.

Malgrat que la meva exposició s'arrela en qüestions que ja fa molts anys que ocupen la meva atenció, mercès a les darreres recerques, l'àmbit a l'anàlisi s'ha ampliat notablement. Aquest fet ha permès la comparació entre territoris diferents, sortint de l'exemple del Maresme per a contrastar-lo amb el que es donà al voltant de la ciutat de Barcelona,[3] i en particular a una de les senyories del Baix Llobregat. A més, he integrat dins del mateix discurs la consideració de les dues Catalunyes, les seves especificitats, similituts i/o diferències, sempre considerant-les des de l'òptica de les formes senyorials. La delimitació i comparació de casos cerca el posar en evidència els innegables contrastos del feudalisme català en el temps i en l'espai, relativitzant la distinció clàssica entre Catalunya Vella i Catalunya Nova. Perspectiva clàssica i, en certa manera, en alguns aspectes encara vàlida, sempre i quan no obviem les correctes observacions de la recent historiografia.[4]

[3] Són aspectes que he tractat a "Sobre les relacions camp-ciutat a la Baixa Edat Mitjana: Barcelona i les comarques de l'entorn", *Acta/Mediaevalia*, 11-12, 1990-1991, p.161-185; i "L'emprise de la cité de Barcelone sur les seigneuries féodales de sa contrée (XIII-XIVe siècles)", a *Les sociétés urbaines en France Méridionale et en Péninsule Ibérique au Moyen Age. Actes du Colloque de Pau*, 1988, París, 1991, p. 279-294.

[4] FREEDMAN, P.H: *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Barcelona, 1988; *idem*, "Catalunya Nova i Catalunya Vella a l'edat mitjana: dues Catalunyes?", *Revista de Girona*, setembre-octubre 1986, 432-435; i també *Els orígens de la servitut pagesa a la Catalunya Medieval*, Vic, 1993.

El que resulta clar és que els conceptes sobre els quals cal reflexionar són encara alguns dels ja propossats durant els darrers deu anys. Però, seguint les suggerències que aporten les últimes investigacions, s'hi ha de sumar altres punts que completen el quadre, dibuixant matisos prou atraients i ben capaços de copsar amb molta més riquesa de tonalitats la realitat de les senyories catalanes tardomedievals. Entre aquests es troben com a rerafons important els procesos antagònics, però no excloents de llibertat i servitut; la incidència de les ciutats i els mercats vers l'entorn rural, les modalitats de captació senyorial de d'excedent camperol, el rol de la fiscalitat i el de l'abastament urbà. Tots aquests són aspectes que vertebraran la presentació que segueix.

2. *Poder i tipologia senyorial.*

Pel que fa al poder com a relació social i definidora d'una estructura específica, s'han de senyalar les diverses formes de senyoria que existiren al Principat a l'edat mitjana. En primer lloc, les baronies de plena jurisdicció, com les d'Urgell o d'Empúries, absorvides pel comtat barceloní a la tretzena centúria. En segon lloc, les senyories representades per castells amb terme propi, com la de Cabrera. En tercer lloc, les noves concessions i infeudacions per venda, tan freqüents al segle XIV, especialment al voltant dels nuclis urbans. Per últim, les quadres, incloses en les distintes classes de senyories que he relacionat, rastre d'antigues *dominicature* aloeres o cavalleresques, amb jurisdicció molt limitada i sempre depenents d'una superior.

Des de l'onzena centúria, el món baronial entrà en una espiral de violència considerable, en la persecució de majors guanys de les seves terres. Això comportà enfrontaments constants amb l'Església[5] especialment, però també tensions entre senyors i feudataris, sobretot per la renda senyorial. Alguns d'aquests conflictes finiren al segle següent; mentre el tres-cents es defineix

[5] Una mostra la trobem a Argentona el 1168, quan el monestir de Sant Marçal del Montseny surt en defensa dels seus homes davant les violències comeses contra ells pels feudals, *cfr.* CUADRADA, C: *El Maresme Medieval: Hàbitat, Economia i Societat, segles X-XIV,* Barcelona, 1988, 462. Quatre anys més tard, els senyors castrals tornen a atacar els homes del monestir, els quals aixequen els seus greuges, en forma de llistat de pèrdues. Entre aquestes, Pere Morot declara que els cavallers irromperen a casa seva, cremaren tota la seva llenya, s'endugueren el bestiar, grans i fruits de la vinya; per la gran necessitat patida, els seus pares moriren de fam (Arxiu Particular de Can Pins d'Argentona, APCPA, *perg.* 1 bis).

per les discussions al voltant de les capacitats jurisdiccionals de cadascuna de les senyories, i en una comfrontació oberta amb els grups urbans. Les grans unitats baronials de la baixa edat mitjana procedien de les antigues cases comtals, quasi bé totes lligades d'una forma o altra a la reialesa; es varen mantenir al costat dels nous vescomtats septentrionals -ducat de Montblanc, comtat de les muntanyes de Prades, marquesat de Tortosa-.

De tota manera, s'ha parlat massa de la senyoria, identificant-la amb excès amb el gran domini, i això ve com a resultat de la poquíssima constatació de les realitats particulars. La visió "dominical", en conseqüència, falla com a hipòtesi. Els treballs actuals reforcen aquesta afirmació, encara que hi hagi casos que s'hi acostin.[6] Segons la meva opinió, són més fets d'excepció que de demostració de possibilitat indiscriminada de l'esquema. A més, s'han de tenir en compte els elements de distorsió del model, molt més freqüents del que podria semblar des d'una lectura poc aprofundida de la realitat històrica. Quant s'elaboren anàlisis en profunditat, ens adonem de situacions molt més complexes: multiplicitat de diferents dominis laïcs i eclesiàstics en un mateix conjunt territorial; gradacions jurisdiccionals de singular importància entre unes senyories i altres; interaccions camp/ciutat. Tots ells són aspectes gens menyspreables, generadors d'especificitats molt localitzades i extremadament variables. Per tant, no podem mai caure en la temptació de prendre opció per l'aplicació cega d'un únic i simple model, extrapolant-lo, ni a totes les regions de l'Europa occidental, ni tant sols a les diferents contrades de Catalunya.

En aquest sentit, les condicions que ofereixen els diferents espais del Principat, siguin aquestes de caire polític, geogràfic o social, marquen també formes de domini pròpies, en altres paraules: cada senyoria tenia la seva peculiar personalitat. Potser els trets més diferencials venen donats per la dicotomia de les "dues Catalunyes", especialment pel que fa a l'existència de grans dominis, més clàssics, al sud[7] i, allà també, per la ja més elaborada concepció de les

[6] Per exemple, la baronia de Plegamans, al Vallès Occidental, es considera un domini feudal clàssic o paradigmàtic de la Catalunya Vella, articulat al voltant d'un seguit de masos menats en règim emfitèutic per poques famílies pageses relativament estables i que, arran la diferenciació social interna i les mortalitats de la segona meitat del segle XIV enfortiran la seva situació de camperols benestants, *cfr.* SERRA, E; TORRES, X: "Catalunya Vella i Catalunya Nova a l'època moderna: el règim feudal català a través de les baronies de Plegamans i Ciutadilla (segles XV-XVII)", *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica, ss.XII-XIX,* Saragossa, 1993, 345.

[7] Aspecte que es corrobora en les apreciacions d'Enric Guinot, quan explicita que Jaume I procedí a la creació de senyories territorials caracteritzades per dos eixos vertebradors: el primer, la

quadres. Així, encara que pugui semblar un contrasentit, on el domini compacte es pot establir amb millor facilitat és a les terres de conquesta, tan pel que fa a les concessions lliurades a grans monestirs -Poblet, Santes Creus- com a les cedides a les ordes militars.[8]

En relació a les quadres, anys ençà pensava que encara es coneixia poc sobre elles. Riu[9] les explicava com un element territorial, del qual el seu nucli era una *domus* o masia fortificada. No tenien jurisdicció personal, sinó territorial, el senyor de la quadra tenia en ella alguns tipus de drets, encara que fossin ínfims, sempre supeditats al feudal castral. Amb freqüència, l'amo de la quadra posseïa la ferreria i en l'ordre civil terciava en causes no superiors als cinc sous, sense superar el mixt imperi en el penal; tot el que excedís a aquests supostos corresponia al senyor del castell.

Les quadres, a la Catalunya Vella, foren una constant font de litigis entre els seus senyors i els dels castells: mentre els primers intentaven de totes formes crèixer en les seves atribucions, els barons es defensaven i intentaven reduïrlos a la condició de propietaris de simples cases aloeres. Escasses a les terres de Girona, foren molt abundants a les vegueries de Barcelona i Vallès, Vic, Manresa i Berga. I més encara a les conques de l'Anoia, Gaià, al camp de Tarragona i a les terres de Ponent.[10] De la mà dels intents colonitzadors als espais de frontera, les quadres constituïren un dels elements fonamentals de l'avanç repoblador, de defensa i fortificació del territori. Així, la concessió de cartes de poblament portà aparellada l'obligació de bastir la torre, o de reutilitzar una fortalesa mu-

possessió prèvia de la terra; el segon, l'homogeneitat de domini senyorial, no compartit mai amb altres senyors a la mateixa zona, *cfr.* GUINOT, E: "La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el País Valencià (segles XIII-XIV)". Així mateix, s'observa una dicotomia nord-sud en el regne de Castella, *cfr.* MONSALVO, J.M: "Formas señoriales en Castilla-León durante los siglos XIII-XIV". Ambdós ponències varen ser exposades al Seminari de la UIMP a València. Cal tenir en compte, també, les apreciacions d'Antoni Furió respecte al gran domini feudal al País Valencià, en especial quant remarca la dinàmica de múltiples interrelacions en el seu sí -entre la comunitat camperola i el senyor, entre la comunitat i la naturalesa i entre la pròpia comunitat- *cfr.* FURIÓ, A: *Camperols al País Valencià*, València, 1982, 89-106.

[8] Altres exemples els trobem a la baronia de Queralt, a l'alta conca del riu Gaià; la comanda hospitalera de Barberà, a la conca del mateix nom; o la dels Hospitalers al Montsià, *cfr.* BONET, M: *La orden del Hospital en la Corona de Aragón. Poder y gobierno en la Castellanía de Amposta (ss.XII-XV)*, Madrid, 1994.

[9] RIU, M: "Les 'torres' o masies fortificades de la vall de Lord", *Acta Medieavalia*, Annex 3, 1986, p.204.

[10] ERITJA, X, "Entre la Lleida andalusí i la feudal (segles XI-XII). Un model d'explotació rural", a BOLÓS, J (coord.), *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l'Edat Mitjana*, Lleida, 1993, p.21-43.

sulmana ja existent, establint-hi contingents humans, anomenats *quadrieros*.

En altres estudis[11] he tractat abastament els elements axials de les senyories catalanes, des del punt de vista de l'exercici del poder -mer i mixt imperi, alta i baixa jurisdicció-; de la distinció entre castell termenat i no termenat; de les obligacions dels vassalls envers el senyor i d'aquest cara als habitants del terme castral; dels monopolis senyorials; del pes dels alous; dels usos i mals usos. Donat que tots aquests extrems són qüestions ben conegudes, obvio extendre'm en aquests punts, per donar pas a reflexions que, al meu entendre, poden ser força més novedoses i, alhora, ampliar les perspectives d'anàlisi.

3. El rol de les franqueses.

A l'estudiar el Maresme medieval vaig veure que, al segle XIV, però amb antecedents molt més antics, es lliuraren o comfirmaren a la comarca concessions de franqueses, les primeres documentades ja a inicis del segle XI. Algunes coexistiren en certs indrets, amb les vicissituts pròpies de les diferents conjuntures, dins dels processos clars de feudalització i re-feudalització. Si a la meva tesi doctoral incidia sobretot en les anomenades "Franqueses del Vallès i del Maresme", no vol dir que fossin aquestes les úniques que hi hagueren en aquest territori particular. A la segona meitat del tres-cents coneixem, a més, la de Montcada,[12] la de la universitat d'aloers de l'honor de Sant Marçal del Montseny i les de casos particulars de pagesos privilegiats.

En general, la concessió de franquícies, des del segle XI, respon als intents de colonització del territori. De la mateixa manera, trobariem paral.lelismes en l'avanç de la frontera a la marca del comtat de Barcelona, al sud del Llobregat. Treballs recents i més antics[13] demostren que la promesa de

[11] Veure CUADRADA, C: "Poder, producción y familia en el mundo rural catalán", a Reyna Pastor (comp.), *Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna*, Madrid, 1990, p.225-261; i també "Sobre el mer i mixt imperi als senyorius feudals de la Catalunya Vella", *Mayurqa*, 1990, nº 22-I, 199-211.

[12] La de Montcada no es trobava només al castell de Sant Vicenç, també incloïa zones de la casa de Badalona: el 1237, Arnau de Montcada i la seva mare Estefania, estableixen a Andreu de Pont a una peça de terra que tenen a la franquesa de Montcada a la parròquia de Santa Maria de Badalona, a cens de quint i braçatge i un quartà de vi, amb entrada de 15 sous (Arxiu del marquès de Barbarà, castell de Vilassar de Dalt, SGV, 3.1.23).

llibertats i millors condicions de vida podrien haver estat un important pol d'atracció de contingents poblacionals a les terres de conquesta feudal. Ara bé, encara que a nivell global la possibilitat oferta d'accedir a una situació millor és inqüestionable, la historiografia ha tendit a uniformar allò que sembla no ser complexe; sense marcar amb rigor les etapes cronològiques segons les quals el procès es porta a terme, adhúc les dificultats amb les quals l'avanç es realitza.

En aquest sentit, em semblen ben encertades les apreciacions de Salrach en el seu estudi sobre els esforços del monestir de Sant Cugat de poblar els territoris que posseïa al sud del Llobregat durant els segles X-XII, ressaltant les diferències en la densitat d'ocupació dels espais i l'assiduïtat amb que les donacions realitzades al cenobi inclouen tinents que hi aporten les cases on ja hi habiten. Igualment crec d'interés subratllar els comentaris de Batet respecte a l'anàlisi de Salrach:[14] l'obligatorietat del pagament de censos no pressuposa ni rompuda de noves terres ni arribada de nous fluxos de població; és a dir, la colonització podia haver estat realitzada comptant amb pobladors pre-existents.

Un dels trets específics de l'espai guanyat als musulmans, pel que representa en quant a organització del territori, és precisament el ser terres de frontera.[15] Això ha comportat la distinció, des de la perspectiva de les formes senyorials, entre una Catalunya Vella i una Catalunya Nova. S'han contraposat dos esquemes bàsics d'hàbitat -paral.lels a dues situacions de sotmetiment també clarament antagòniques,[16] sense una reflexió acurada. En realitat, l'herència de les

[13] Vegeu BATET, C: "La Marca encastellada? Castells i pautes d'assentament a la marca del Comtat de Barcelona", *Afers*, nº 21, 1995, p.341-360; i el clàssic de FONT RIUS, J.M: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Barcelona-Madrid, 1969, 2 vols.

[14] SALRACH, J.M: "Formació, orgnització i defensa del domini de Sant Cugat en els segles X-XII", *Acta Medievalia*, 14, 1993, p.127-173; BATET, *op.cit*, p.350.

[15] Vegeu, pel que fa a aquest punt, CUADRADA, C: *La creació i la destrucció de Tagr al-A'la*, (en premsa).

[16] A les quadres del castell d'Aguiló, al terme de la baronia de Queralt, al segle XV, els camperols són citats com a *homes propis, solius i afocats*, havent de realitzar jurament de fidelitat i d'homenatge al seu senyor, *cfr.* CARCELLER, G: *Organització i gestió econòmica d'un espai feudal: la baronia de Queralt (segle XV)*, (en premsa). Al domini de Cervelló, a la segona meitat del XIV, el 12,9 % dels masos eren ocupats per homes del mateix estatus servil, *cfr.* GASSIOT, S: "Herència i mercat de la terra: l'accés a la propietat al domini de Cervelló segons el Capbreu de 1374-1377", *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña Bajomedieval*, Barcelona, 1993, 81: "Aquest estatus servil potser implicava limitacions senyorials per la venda lliure dels masos i alguna mena de compromís de residència". L'obligació d'habitar al terme no és sinònim, però, de lligam absolut a la terra. A la baronia de Plegamans, en un contenciós jurisdiccional contingut en sentències de la Batllia General dels anys 1445. 1454-1456 i 1473 s'explicita que els homes de la quadra i castell són: *"homens solios, propris e affogats del dit m. Antoni de Vilatorta, acceptats que no són de remença"*, *cfr.* SERRA; TORRES, "Catalunya Vella...", 341.

consideracions dels juristes del segle XV, vigent a través de les centúries, ha portat als estudiosos a reafirmar més les diferències que les possibles similituts; o a deixar de qüestionar si tot allò que es veia tan antagònic era cert o no. Així, encara llegim que la Catalunya Nova es caracteritza per l'hàbitat concentrat, mentre que a la Vella predomina el dispers -de veritat hi predomina?-.

El que sí es palesa amb bastant transparència és el particular esquema d'ocupació del territori, almenys en els moments inicials, degut sobretot a les necessitats de defensa i a les condicions més acusades de perill. Així, mentre els castells roquers deixaren de tenir sentit en molts indrets de la Catalunya Vella a partir del segle XII, aquests es mantingueren molt més en les terres novament conquerides, emprant inclús velles fortaleses ibèriques. Com succeí en el cas d'Olèrdula; fortaleses abandonades més tard quan el perill s'allunyà, quan la població pogué, sense por, instalar-se a les terres planes i la capitalitat de la zona es traspassà a Vilafranca del Penedès.

La gran època de les cartes de franquícia s'inicià amb les conquestes de mitjan segle XII. L'atorgament d'aquest tipus de privilegis solia expressar l'interès senyorial d'impulsar i d'estabilitzar el poblament dels territoris de la Catalunya Nova, mitjançant la concessió d'estatuts de franquícies, les condicions favorables dels quals constituïen un al.licient per al trasllat de futurs pobladors. A partir del segle XIII les franqueses foren concedides pels comtes-reis i pels senyors laïcs i eclesiàstics indistíntament, tenien per objectiu l'exempció de càrregues i servituts típiques del règim senyorial, destinant-se a comunitats rurals singulars. També als territoris de reraguarda podia observar-se una proliferació de cartes de franquesa, encara que això es devia més a una política senyorial que s'esforçava per assegurar la defensa de determinades zones, per impulsar una població en una via determinada, o per altres raons diferents. En aquest sentit, cal considerar un exemple concret: la concessió de franquícies de Guillem de Cervelló als habitants del seu terme, el 1267.

4. La problemàtica del castell de Cervelló.

El domini de Cervelló es forma al voltant del castell del mateix nom, és un dels molts castells que es construeixen a la zona de frontera abans de l'any 1000 amb funció defensiva. El 992 els comtes Ramon Borrell i Ermengol I, fills de Borrell II, venen el domini a Ennec Bonfill per 100 peces de plata, així

s'inicia el domini dels Cervelló a la zona, definit en l'acta de venda com un castell termenat. Els límits del seu terme eren, aleshores, a migdia amb el d'Eramprunyà, amb el de Llor i el de la torre d'Eles fins al Llobregat; a ponent confrontava amb el terme d'Olèrdula, i al nord amb els d'Olèrdula, Subirats, Gelida i pel terme de Corbera dins al riu Llobregat.

Durant els segles XI i XII la fidelitat dels Cervelló als comtes de Barcelona havia estat demostrada en reiterades ocasions. Per exemple, en la crisi que originà l'assassinat del comte Ramon Berenguer II (1082). Però a partir de la segona dècada del dos-cents, els senyors de Cervelló canvien de política i s'enfronten al monarca, cosa que comportarà malestar al terme i destruccions al castell: ja el 1223, en el context del conflicte dels Cervelló amb Nunyo Sanç, el rei en pren possessió durant tretze dies. Anys més tard, el nou senyor de Cervelló, Guillem II, participà en la revolta nobiliària de 1259 contra Jaume I, arribant a fer deseiximent al rei, és a dir, a trencar el vincle vassallàtic. En efecte, el desafiament equivalia a la ruptura de l'homenatge, fent nul l'acte feudal; el vassall que volia desfer el lligam amb el senyor li demanava el seu consentiment i, una vegada aconseguit, es retractava de l'homenatge prestat: això feu Guillem de Cervelló mitjançant una lletra datada l'u de gener de 1260. La guerra que seguí afectà singularment les terres del Llobregat i específicament les de la baronia de Cervelló.[17]

Cap a mitjan segle XIII, també varen sorgir alguns conflictes entre el senyor de Cervelló i els seus homes, a raó d'utilitzar aquests els molins que el rei havia establert a la vorera esquerra del Llobregat -l'actual Molins de Rei- deixant d'acudir als que tenia el feudal d'antic, al terme castral, amb la conseqüent pèrdua de rendes que tal fet implicava. Segurament també per aquest motiu s'encené la lluita oberta entre el monarca i el noble, amb característiques de tal violència, que esperonaren als habitants del terme a emigrar amb els seus béns vers les regions meridionals de Catalunya. Aquests problemes es complicaren amb d'altres que afectaven als prohoms i ciutadans de Barcelona, donant lloc a la intervenció de Jaume I, qui el 1263 imposà una sol.lució en la que es reconeixia la llibertat d'usar els molins, a elecció dels usuaris.[18]

[17] VVAA, *Catalunya Romànica. v. XX: El Barcelonès, el Baix Llobregat, el Maresme*, Barcelona, 1992, p.332; SOLDEVILA, F: *Els primers temps de Jaume I*, Barcelona, 1968, p.205-305; CATALÁ I ROCA, P: *Els castells catalans*, Barcelona, 1990, p.368.

[18] FONT RIUS, *op.cit*, p.598-599.

Probablement, aquesta mesura perjudicà sensiblement els interessos de Guillem de Cervelló, contribuïnt, amb la situació conflictiva que es vivia a la contrada i l'emigració que tenia lloc, a la decissió de concedir als habitants la carta de franquícia del 1267.[19]

La primera donació o millora que concedí Guillem de Cervelló als seus homes és la redempció de la quèstia; després el perdó de tota intèstia, cugúcia i exòrquia; llibertat de trasllat a qualsevol altre lloc del domini (salvant el dret que el senyor tenia en les seves possessions del terme); possibilitat de vendre el pagès les seves propietats; millores judicials en relació als plàcits i justícies de dret; abolició dels serveis de tragina, sembradura, jova, batuda, obra; alliberació de l'obligació de traslladar fusta i palla a Barcelona; i, per últim, anul.lació del dret de setge o de dany en tinences, molins o arbres. Sembla quasi un afegit innecessari dir que, a cadascun d'aquests nous privilegis concedits, s'hi adjunta la frase-rèmora que justifica i, mentre, segons la meva opinió, denuncia: "tot això ho fem encara que 'antigament ho vareu acordar'"; en altres paraules, es revoca allò que va estar pactat -imposat per la força o la necessitat- en altres temps.

5. La influència de la ciutat al món rural.

Presentar una carta de franquícies puntual no pot, ni vol, aclarir cap forma de domini senyorial, res més allunyat dels meus objectius. Però, d'endevades, el que sembla un document només curiós, és susceptible d'aportar noves reflexions dins del conjunt de la recerca que ens ocupa. En primer lloc, ajuda a plantejar precissions de caire cronològic: així, pel que fa a la tipologia senyorial, laica o religiosa, aquesta sofrí una considerable evolució, des de l'alta edat mitjana fins les seves darreries. A partir del segle XII, i molt més encara al XIII, la diversitat de dominis senyorials és un fet inqüestionable. Però no tant sols per causes que tothom coneix, com són les provocades per la conquesta territorial. Fins ara, constatar les divergències entre terres de la Catalunya Vella

[19] *Idem*, p.462-464. La primera publicació del document la realitzà HINOJOSA, E. de: *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media,* Madrid, 1905, appèndix VIII, p.344-348. L'arxiu on es conserva és el del marquès de Barbarà, al castell de Vilassar de Dalt, sense catalogar.

i terres de nova ocupació, era quelcom usual i poc estudiat, rares vegades s'ha posat en dubte si aquestes podien haver estat tan remarcables o no.

Els resultats de les nostres recerques han estat, en moltes vessants, ben engrescadors. Hem après a fixar o a des-fixar antagonismes que eren simplistes i reiteratius, còmodament arrelats en supòsits donats -evidentment, per motius importants a l'època (em refereixo al segle XV)- sense anar més enllà. A l'actualitat en certa manera podem, fins i tot, felicitar-nos, en quant els esforços, palesos en investigacions en curs,[20] comencen a donar fruits que demostren allò que abans només intuïem. A pesar de tot, resten encara preguntes al tinter, tant importants o més que les altres. I aquestes prenen cos sobretot quan les ombres -més o menys difoses- hom creuria que desapareixen.

Un dels elements essencials per a marcar les fites de la ruptura és la consideració del rol jugat per la ciutat en la baixa medievalitat. És cert que, a l'estudiar el Maresme, enunciava que ja des dels inicis -els primers anys del segle XI- el paper de Barcelona havia estat decissiu per les contrades que l'envoltaven. Al cap i a la fi, la definició d'aquells territoris com a marques pressuposava, o almenys deixava entendre ben clarament, que la *urbs* , pel sol fet de ser-hi, malgrat la seva petitesa, era la clau de volta de l'organització de l'espai circumdant. No és cap atzar que a la primera carta de ciutadania atorgada als habitants de la ciutat comtal, el 1025, s'hi integressin aquells que vivien a les seves fronteres: el Vallès, el Maresme, el Penedès.

Com tampoc resulta res estrany el comprobar que, a mitjan segle XIII, el privilegi del sagramental,[21] és a dir, la constitució d'un aparell militar armat dirigit a la defensa de la ciutat, s'organitzès a la mateixa zona, responsabilitzant la protecció de la ciutat als pagesos de les senyories de l'entorn -un paral.lelisme es troba a Lleida a la mateixa època, amb el privilegi anomenat de defensa i bandera-. Si a tot això hi sumem les iniciatives de Jaume I vers l'estructuració del primer govern municipal, i les citades pretensions dels prohoms barcelonins pel que fa a la regulació de les indústries properes -els molins del rei-, comprendrem que la importància del nucli urbà no és quelcom que pugui ser deixat de banda, ans al contrari.

[20] Entre d'altres, he de citar les recerques dels alumnes Gerard Carceller, qui estudia la baronia de Queralt, i Jordi Ribas, qui ha realitzat una anàlisi d'un capbreu de Santa Maria de Barbarà, als quals agraeixo les seves informacions documentals.

[21] CUADRADA, C: "Els greuges del sagramental a les Corts catalanes (segles XIV-XV)", *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, 1991, 208-216.

Crec que la dialèctica ciutat/camp cal referenciar-la amb molta més cura del que hem fet fins avui. En certa manera, és indispensable per tal d'entendre els processos de canvi, que no per això perden grans contingents de continuitat. Pensem, per exemple, en el que es donà prop de Barcelona des del segle XII, allò que varem intitolar "la ciutat a la conquesta del camp".[22] L'expansió territorial de l'oligarquia urbana[23] podem començar-la a datar amb precissió amb Bernat Marcús, veí ric de Santa Maria del Mar , un dels pocs burgesos acceptat en el consell de govern del comte Ramon Berenguer IV. Gaudia d'una considerable potència comercial i financera, comerciava a les mars mediterrànies i a Ultramar, era alhora banquer i prestamista de la corona, d'on obtingué el privilegi d'encunyar moneda. No satisfet amb tantes ocupacions, adquirí el castell de Foix a l'Alt Penedès, mentre era a la vegada el senyor del castell del Port a Barcelona.

Altres trajectòries personals ens porten vers a la constatació de comportaments similars: Plegamans, Sant Climent, Durfort, Marquès, March, Ballester, Relat, des Bosc, Marquet, Desfar, Màrgens, Olzinelles, Bertran, Sacalm, Llull, Planella...; tots ells amb històries de vida similars i, especialment, amb situacions i objectius socio-econòmics quasi anàlegs: la concessió de prèstecs a la monarquia, a través del recaudat mitjançant el comerç o a raó del seu càrrec d'ofici o polític; ser homes molt propers a la corona, aprofitant-se així de la constant necessitat de numerari de les arques reials i, quasi sempre, gaudir d'un rol important dins del govern municipal o, si més no, tenir a les seves mans els mecanismes oportuns per conèixer amb anterioritat els propòsits i les necessitats dels consellers. I, per fi, la qüestió més important, comuna a tots ells: la voluntat d'accedir a l'estatus de la noblesa, desig sempre present, malgrat no confesat, de tots aquests "homes importants", que movien els fils de la política i del poder, sense ser, per raó de sang, veritablement aristòcrates.

La penetració dels ciutadans al camp es fa, doncs, en detriment i d'endevades, en substitució, de la petita noblesa. Mostres d'aquestes actuacions les trobem a diverses zones: al Barcelonès, al Maresme, al Baix Llobregat, al Gironès,[24] a Osona, etc. Aquesta oligarquia urbana, a l'adquirir les senyories,

[22] Dins del dossier monogràfic s'incloïa l'estudi realitzat amb J. J. Busqueta, vegeu BUSQUETA, J.J; CUADRADA, C: "Els funcionaris regis i la seva implantació en el Pla de Barcelona i en el Maresme: un grup social a la conquesta de l'entorn rural", *L'Avenç*, nº 94, 1986, 36-41.

[23] Són dades que extrec del meu article, ja citat, "Les relacions camp-ciutat..."

[24] Veure, per aquest cas, FERNÁNDEZ TRABAL, J: *Una família catalana medieval. Els Bell.lloc de Girona, 1267-1533*, Girona-Abadia de Montserrat, 1995; especialment 213-268.

no té pas la pretensió de subvertir el sistema feudal, però en certa manera el canvia, car injecta en el món agrari la nova mentalitat urbana, regida per models de racionalitat d'inversió.[25] Paral.lelament, dins del camperolat, cada vegada més, creix una èlite pagesa que augmenta el seu potencial econòmic, potenciant així les desigualtats socials. A més, des de la segona meitat del segle XIII, assistim a la introducció de la conceptualització notarial a l'àmbit rural, per mitjà de l'extensió dels contractes d'emfiteusi. Es confón l'obligatorietat de romandre a la terra amb la característica d'un document fet a perpetuitat: aquest fet provocarà els aixecaments dels remences com a protesta de l'enduriment conceptual notarial.

6. El mercat de la terra i la renda feudal.

Per elaborar aquest apartat porto en consideració les dades provinents de diversos treballs, especialment realitzats sobre informacions fornides per capbreus dels segles XIV-XV, d'espais rurals diversos, uns provinents de la Catalunya Vella i altres de la Nova, comparats, quan així és possible, amb resultats d'estudis realitzats a Catalunya i a d'altres indrets. D'antuvi, donada la seva importància i aplicació tan generalitzada, cal tenir en compte el significat del terme *emfiteusi*. La seva plena intelecció només pren cos vital en el context social i econòmic on es genera, és a dir, en la lògica dominant del sistema feudal. És precisament l'òptica estrictament institucional la que propicià la corrent historiogràfica que posa en contrapossició les dues Catalunyes, la Vella amb situacions d'opressió i predisposta a la revolta pagesa; contraposada a la Nova, terra de llibertat proporcionada per les cartes de poblament.

Però l'emfiteusi es pot considerar sinònim de millora social?. Si, des d'una banda s'ha elogiat -fins al màxim- la seva acció al camp català;[26] els

[25] Encara que aquest sigui el plantejament defensat fins ara, en altres àrees es demostra que la lògica que guiava el comportament econòmic de les classes urbanes al món rural no s'identifica amb el model de racionalitat empresarial, sinó amb un ideal rendista i d'autosuficiència, *cfr.* MIRA, A.J; VICIANO, P: "Formas de cesión y conducciónN de la tierra en el País Valenciano en la Baja Edad Media: la función económica del arrendamiento a corto plazo", *VIII Congreso de Historia Agraria,* Salamanca 28-30 mayo 1997, *Pre-actas,* pp.321-334.

[26] CARRERAS CANDI, F: "Notes sobre los origens de la enfiteusis en lo territori de Barcelona", *Revista Jurídica de Cataluña*, 15, 1909, 193-212, 289-302 i 504-508; 16, 1910, 26-34, 64-85, 122-133 i 144-153.

historiadors de principis de segle -alguns d'ells rendistes encara- poc podien dir en la seva contra. Oblidaren el caràcter impositiu de la seva pràctica, la qual es convertí en la base legal de l'exacció senyorial.[27] Evidentment, si es tracta d'un contracte, aquest és més coercitiu que no pas voluntari, per tant, cal considerar-lo més proper als mecanismes d'opresió extraeconòmica -sustentats en la feixuga trama legal del sistema- que a una acció contractual lliure, establerta entre dues parts.[28]

Les dades comparatives de contractes d'establiment emfitèutic, sots-establiments i compra-vendes, elaborades per Gassiot[29] al treballar sobre un capbreu de la baronia de Cervelló de la segona meitat dels tres-cents, són les següents. En una primera fase -des del 1200 al 1348-, són bastant similars al què es dóna al Maresme i a Vic: els establiments troben el seu punt àlgid entre 1280-90, i certa recuperació entre 1300-1310 i 1320-1350. Tendència que es repeteix pels sots-establiments: fort augment entre 1290-1310, seguit d'un altre creixement a la dècada dels anys 20-30, i especialment considerable a la dels 50-60. Les compra-vendes, a Cervelló, són més tardanes, entre 1280-1300, arribant al seu màxim entre 1320-1330; al Maresme es registren moviments a l'alça entre 1280-1290; a Vic entre 1330-1340. Aquestes fites cronològiques coincideixen amb els períodes de creixement senyalats per Bois en el seu estudi sobre la Normandia fins el 1315, on explicita que el desenvolupament es frena per etapes d'estancament, separades entre elles per crisis violentes i de curta durada.[30]

En relació al període posterior -1348-1377- sembla, com senyalà Serra,[31] que els establiments emfitèutics foren la primera opció en fases a l'alça, car una

[27] FURIÓ, *Els camperols...*, 104 i 107.

[28] Plantejament que troba bastant similitut amb els contractes de *mezzadria* italians, encara que aquests, al ser a mitges, són encara més durs vers els camperols, *cfr.* MUELLER, R.C: "La situación económica de Italia en la Baja Edad Media", a SEIBT, F; EBERHARD, W (eds): *La crisis de la Baja Edad Media*, Barcelona, 1993, 181-195. Per Aragó, vegeu LALIENA, C: *Sistema social, estructura agraria y organización del poder en el bajo Aragón en la Edad Media (siglos XII-XV)*, Terol, 1987, 81-92. Per València, VICIANO, P: *Catarroja, una senyoria de l'Horta de València en l'època tardomedieval*, Catarroja, 1990, 54.

[29] GASSIOT, "Herència i mercat...", 92-95.

[30] CUADRADA, *El Maresme...*, 156; GRACIA MONT, E: *Estructura agrària a la Plana de Vic*, Barcelona, 1989, 199-200; BOIS, G: *La crise du féodalisme. Économie rurale et d'emographie en Normandie Orientale du d'ebut du 14e siècle au milieu du 16e siècle*, París, 1976, 358.

[31] SERRA, E: *Pagesos i senyors a la Catalunya del segle XVIII. Baronia de Sentmenat*, Barcelona, 1988, 353.

vegada superada la problemàtica, les terres augmentaven el seu valor i les vendes, per la mateixa raó, també pujaven. A Cervelló els establiments en aquest temps són poc importants, els sots-establiments augmenten entre 1350-1360, i les compra-vendes marquen una tendència alcista des de 1351 fins 1371, on els establiments tornen a disparar-se i les compres disminueixen. En certa manera, podriem parlar d'un veritable punt d'inflexió de la corba, cosa que torna a ratificarse al comfrontar-ho amb els comportaments de la Normandia, Maresme, Girona i Vic.[32]

L'anàlisi dels estudis de capbreus del segle XV ens porta a considerar zones meridionals. Carceller, en la seva tesi sobre la baronia de Queralt, constata l'existència de famílies pageses menudes, establertes en parcel.les de dimensions reduïdes, insuficients per al manteniment de la unitat domèstica.[33] Segons el *Capbreu de l'església parroquial*, un 71,2% dels emfiteutes tenen un sol bé, detentant el domini útil del 50% del territori; a Aguiló, dins del terme baronial, un 8,8% del camperolat només compten amb el 2,77% de l'epai agrícola. Semblants situacions s'observen a les propietats del monestir de la Valldigna, a la Safor, a Sueca, a Castelló de la Plana; com ho són també els tinents de Barbarà, segons un capbreu del 1498-1499: el 51,7% declaren gaudir d'una a tres peces,[34] el què significa un 24% de la terra. Però pensar que aquesta era la realitat extesa seria una greu equivocació.

A l'altra banda de la mostra tendencial es situa l'extrem contrari, és a dir, els pagesos rics que han pogut acumular patrimoni i gestionar-lo en benefici propi. En aquests casos, s'observa una dinàmica de concentració parcel.lària

[32] GASSIOT, "Herència i mercat...", 94; BOIS, *La crise...*, 358; CUADRADA, *El Maresme...*, 156; FERNÁNDEZ, *Una família...*, 257; GRACIA, *Estructura agraria...*, 199-200.

[33] El predomini de la petita explotació i la progressiva reducció de l'espai de conreu al llarg dels segles XIV i XV és una constant a moltes regions europees, *cfr.* DUBY, G: *Economía rural y vida campesina en el Occidente Medieval*, Barcelona, 1968, 411-424; SLICHER VAN BATH, B.H: *Historia agraria de la Europa Occidental (500-1850)*, Madrid, 1974, 195-213; LE ROY LADURIE, E: *Les Paysans du Languedoc*, París, 1969, 93-106; GENICOT, L: *Comunidades rurales en el Occidente Medieval*, Barcelona, 1993, 67-73; AERTS, E; CAUWENBERGHE, E: "El condado de Flandes y la llamada depresión bajomedieval", *La crisis de la Baja...*, 85-109.

[34] GARCIA-OLIVER, F: *Terra de feudals*, València, 1991, 96-97; FURIÓ, *Camperols...*, 68; SÁNCHEZ, J: "Estructura agraria de Castellón de la Plana en 1398", *Saitabi*, XXIII, 1973, 162; DOMINGO, C: "La agricultura de Castellón de la Plana, 1468", *Saitabi*, XXVII, 1977, 37. Pel que fa al País Valencià, l'estudi de les dimensions de les explotacions al segle XV demostra que a algunes zones -Carcaixent, Horta de València i de Castelló, Ribera del Xúquer, senyoria de Manises- esdevenen quasi bé dramàtiques, *cfr.* FURIÓ, A: "Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media", *Relaciones de poder...*, 305-328.

que troba el seu ressó en àrees ben llunyanes.[35] A Santa Coloma de Queralt, un 6% dels tinents acaparen un 12,7% de béns, mentre una sola persona té a les seves mans el 7,4%; i a Aguiló, el 13,3% manté el control del domini útil d'un 22,22% de les tinences documentades. La concentració de terres en poques mans -de cinc a deu parcel.les- també es documenta al País Valencià; sense arribar, però, als índexs copsats al Maresme a mitjan segle XIV, on apareixen propietaris amb més de 20 Ha;[36] lluny també de les 15-30 Ha usuals dels *fermages* de França, dels *massi* de Sicília o dels *poderi* de la Toscana. A Barbarà, dos personatges, amb 10 i 11 tinences respectivament, acaparen el 16,8% del total de la terra declarada.

Segons senyala Carceller, per l'àrea que l'autor ha analitzat, al segle XV, segurament com a conseqüència dels importants canvis estructurals esdevinguts en el sí de la societat pagesa al llarg del tres-cents, la complexitat i el volum de les exaccions arribà a uns nivells de desenvolupament força significatius, restant el camperolat sotmès a les condicions pròpies dels contractes emfitèutics més durs: censos més o menys onerosos, entrades, fadigues, lluïsme al terç, firmes, clàusules de millora, prohibició d'escollir altres senyors, delmes, primícies, drets judicials, contribucions extraordinàries, despeses per l'ús dels monopolis senyorials, serveis personals en treball -jova, batuda, tirada, tragí, veremada- o transformats en pagaments en espècie -guayta, levanta-.

A Barberà, el 14,4% dels tinents estaven obligats a realitzar treballs a les terres del senyor; el 65,5% de la terra satisfeia el delme al prior de la comanda hospitalera, mentre el 34,6% el pagava a l'Arquebisbe de Tarragona; existeixen els monopolis del molí, farga i forn; apareixen censos en espècie de cereal (65,5%), d'animals (4%) i en metàl.lic (16%). A Ciutadilla, el 1432, una estimació judicial distingia ingressos en concepte de censos, delmes, molins i quèstia; prestacions en treball; pagaments de censos en natura. Els pagaments proporcionals a la producció -delmes de gra, de verema, de bestiar i de safrà- representaven el 45,39% dels ingressos; la quèstia el 18,15%; els corresponents

[35] Com succeeix prop de la ciutat de Barcelona, *cfr.* BUSQUETA, J.J: *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu del Palomar als segles XIII-XIV*, Barcelona, 1991, 136.

[36] FURIÓ, A: *Història del País Valencià*, València, 1995, 197-200; MIRA, VICIANO, "Formas de cesión...": l'extensió de les alqueries de l'Horta de València, de les comarques centrals valencianes i de Castelló de la Plana, al segle XV, no arribava als nivells de gran explotació, oscilant la seva superfície entre 1,5-6 Ha; CUADRADA, *El Maresme...*, 79-82.

al monopoli de dos molins fariners el 14,52%.[37] Així, el què Freedman[38] havia observat pels pagesos de la Guàrdia dels Prats al segle XIII -censos emfitèutics, perna, jova, tragina, batuda, serveis, emprius, fornatges, motllures, quèsties, toltes i fòrcies- no només es mantenen quasi intactes, sinó que en alguns casos, com veiem, la demanda senyorial s'ha radicalitzat i ha augmentat notablement les seves exigències.

En canvi, a baronies situades més al nord, la realitat és tota una altra. Com he exposat, la condició servil havia estat limitada a la baronia de Cervelló mitjançant la carta de franquícies de 1267, quan s'anul.la la quèstia, els mals usos, la prohibició de moviment i de venda, mantenint-se tant sols les rendes en treball i el pagament de censos. Paral.lelament, a la baronia de Plegamans -les dades són dels segle XVI, però els autors de l'estudi ens adverteixen que les carrègues es mantenen remarcablement estables en el temps-, el baró percebia una proporció indeterminada de tota mena de productes: gra, carns o bestiar, aviram, oli, verema, llana, lli, cànem, llegum, pinyons, olives...; així com destrets sobre el molí, la ferreria, la carnisseria. Però les prestacions en treball -jornals, tragines- eren residuals, afectant a pocs emfiteutes, i no s'ha trobat cap senyal de quèsties, peites o tributs baronials similars.[39]

La comparació dels contrastos locals, em porta a ser extremadament cauta en relació a la generalització i, en especial, a accentuar la prudència pel que fa a un veritable antagonisme entre la Catalunya Vella i Nova. És cert que no apareixen els mals usos, però si ens allunyem de la concepció estrictament institucional del feudalisme i optem per una postura més socio-econòmica, convindrem que la situació del camperolat a algunes zones de les terres meridionals, com les estudiades, no era cap sinònim de llibertat i de manca d'opressió senyorial. En conseqüència, és necessari continuar la recerca, a fi de poder dibuixar amb molta més precissió les diferències. Crec que el fet de l'existència difosa de les exaccions dites extraordinàries -així ho foren en el primer moment, però ben aviat es convertiren en una constant- en forma de quèsties i talles, és quelcom que ens ha de fer reflexionar. No és, doncs, cap nimietat l'ordre que segueix la donació de privilegis atorgats per Guillem de

[37] SERRA; TORRES, "Catalunya Vella...", 347.
[38] FREEDMAN, *Assaig d'història...*, 66-67.
[39] SERRA;TORRES, "Catalunya Vella...", 345.

Cervelló als seus vassalls: comença per la quèstia, abans dels mals usos. Per tant, hem de pensar que la pagesia es sentia més oprimida per la coacció econòmica que no pas per la condició jurídica.

7. Consideracions finals.

Com s'ha vist al llarg d'aquesta exposició, el què, als meus ulls, marca el trencament més important de la baixa medievalitat vers els temps anteriors és la ciutat, la qual sorgeix com emergència i com element distorsionador sobre altres tipus de senyories més antigues. La força bàsica del municipi es basava en la capitalitat sobre un radi d'extensió directament proporcional al poder de la *urbs*. Aquesta capitalitat, materialitzada en una sèrie d'ofertes de recursos pel camp circundant -crèdit, comerç, notaria, tribunals de justícia, etc- trobà la seva correspondència en l'apetència dels estaments urbans privilegiats, els quals molt aviat iniciaren l'adquisició de propietats,[40] drets, rendes, jurisdiccions. Tot plegat provocà seriosos conflictes amb els barons. És cert que encara està per fer el mapa de les àrees d'influència de les principals ciutats catalanes als segles XIV i XV -o tal volta seria millor substituir el terme ciutat pel de mercat-. Si es fés, l'anàlisi milloraria en grau ben elevat la comprensió de l'organització de l'espai rural català a la baixa edat mitjana, també sobre les interaccions entre les senyories "velles" i les de nova creació.[41] Crec que aquesta suggerència seria ben bé susceptible d'un projecte de tesi doctoral.

[40] CUADRADA, C: "Vers l'adquisició d'una mentalitat feudal: Pere des Bosc, ciutadà de Barcelona i la compra dels castells de Sant Vicenç i Vilassar (segle XIV)", *Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya Medieval, Acta/Mediaevalia. Annex 3*, 1986, 179-199.

[41] Aquesta realitat històrica contrasta notablement amb el que succeí a Castella a la mateixa època: l'evolució de les formes senyorials perd pes pel que fa a la relació poder "concejil"-senyoria jurisdiccional. Malgrat que, durant l'etapa de l'anomenada "monarquia feudal" els territoris regis hagueren d'entrar en competència amb altres formes senyorials de tipus tradicional, les quals cristalitzaren, com la mateixa vella noblesa, a l'arribar la dita "monarquia centralitzada", es pogué superar el sostre del desenvolupament, aixecant-se per sobre del límit jurisdiccional d'aquestes senyories i deixar de banda vil.les i espais abans vitals per a la monarquia, *cfr.* MONSALVO, "Formas señoriales...". Fet que no troba el seu paral.lelisme en l'actuació dels reis de la Corona d'Aragó, en els quals el concepte de confederació de regnes primava sobre el de centralització. Penso que el rol aglutinant sempre -al llarg dels segles XIII-XV- fou el de les grans ciutats: primer, Barcelona; substituïda més tard per València.

Hem de preguntar-nos el per què es dóna aquesta intromissió de la ciutat al territori camperol. Les respostes són vàries: en primer lloc, a causa de la feblesa de la monarquia, la qual opta per alienar el patrimoni reial per fer front a les contínues despeses ocasionades pels conflictes bèl.lics, situació particularment greu en l'època del regnat de Pere el Cerimoniós;[42] segon, per l'increment demogràfic i l'enduriment senyorial -la presió dels nobles sobre la pagesia com a resposta de la tensió provocada pels municipis, unida a les perspectives de millora de condicions de vida ofertes per les ciutats, incentivaren l'emigració-; tercer, per motius de fiscalitat, car les ciutats intentaren imposar el lluïsme molt més enllà de les seves muralles -carreratge-, a més d'ampliar el seu mercat censal o l'expansió dels pagaments en concepte de qüèstia; per últim, per motius d'abastament. Com que les dues primeres respostes són prou conegudes, em limitaré a explicitar amb més detall les darreres.

La ciutat no solament s'apropia del camp mitjançant les actuacions individuals dels membres del seu patriciat. Molt aviat, com a ens municipal, comprén que el domini de l'entorn és quelcom vital, indispensable. Així, no és estrany el constatar les repetides compres de pobles del Camp de Tarragona, que passen a dependre de la Mitra des de la segona meitat del dos-cents. Ni tampoc, mitjançant altres mecanismes -compra directa, concessions de privilegis de carreratge o veinatge- s'intenti exercir el domini sobre poblacions allunyades. Els esforços urbans per guanyar pel seu benefici i el seu interès pobladors provinents de la ruralia justificà la ficció jurídica del carreratge,[43] la qual proporcionà a les capitals incloure pobles sencers sota el seu aixopluc. Quan el rei Joan concedeix aquesta concessió als habitants de les franqueses del Vallès i del Maresme, el 1398, declara la seva llibertat, franquesa, ingenuïtat, bons usos i costums, els mateixos dels ciutadans de Barcelona, tal com si allà vivissin. A més, podran congregar-se, elegir batlle i jurats, mentre els eximeix de tot servei i regalies; la frase paradigmàtica és la de que mai més seran separats de la ciutat.

[42] FERRER MALLOL, M.T: "El patrimoni reial i la recuperació dels senyorius jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV", *Anuario de Estudios Medievales*, VII, 1970-71, 351-491.

[43] Ficció que no fou entesa com a tal pels camperols del segle XV, els quals lluitaren, en alguns llocs, aferrissadament, per esdevenir *vicus et membrum civitatis*, *cfr.* CUADRADA, *El Maresme...*, 657-658.

La institució del carreratge, vinculada estretament a l'expansió territorial urbana, és una altra de les qüestions que espera encara el ser estudiada en profunditat. Sabem, però, que la ciutat comtal, des de la segona meitat del segle XIV fins al segle XV, compta com a carrers, les localitats següents: Argentona, *Civitas Fracta* -Mataró-, Llavaneres, Vilassar, Premià, Cabrera de Mar, Dosrius (Maresme); Montornès, Les Franqueses, Corró d'Avall, Marata, Parets, Mollet, Gàllecs, Granollers, Llerona, Cardedeu, Vilamajor, Caldes de Montbui (Vallès[44]); Olesa, Martorell, Sant Andreu de la Barca, Cervelló (Baix Llobregat); Castellví (Alt Penedès); Geltrú (Garraf); Igualada (Anoia). I també llocs més distants: Moià, Santpedor (Bages); Tona (Osona); Montbrió del Camp, Els Teixells, La Plana, Cambrils (Baix Camp). Curiosament, o potser no tant, el radi d'acció s'estén, d'antuvi, als indrets que envolten la ciutat (Maresme, Vallès, Baix Penedès), els mateixos que, als inicis de l'onzena centúria, constituïen les marques. Aquest procès no es desenvolupa únicament a Barcelona i a les seves comarques properes, és paral.lel amb el què succeeix, a la mateixa època -al segle XV, especialment- a Girona, Vilafranca o Lleida, on Bell.lloc, Alamús i Borges Blanques es declaren veïns de la ciutat.

Pel que fa al problema acuciant de l'abastament urbà a la baixa edat mitjana, hom sap la greu situació que patí l'economia agrària als segles XIV-XV, sobretot per la seva fragilitat i vulnerabilitat. Si, d'una banda, els intents per aconseguir quantitats suficients de cereals porta a actuacions tant importants com l'adquisició de baronies; de l'altra, en moments de necessitat apremiant, tal com ho ha demostrat Curto pel cas de Tortosa, la ciutat pren el blat dels habitants del terme. Una postura semblant adopta el municipi barceloní en temps de crisi, com senyalà Serra, amparant-se en el privilegi *vi vel gratia*, és a dir: per força o per gust.[45] La precarietat dels temps condueix als consells municipals a prendre mesures excepcionals, a fi de poder avituallar la ciutat convenientment. Barcelona, el 1398, adquireix els castells de Flix, de La Palma i la casa de Miramar; el 1409, el comtat d'Empúries i, més tard, compra les vil.les de Sabadell, Tàrrega, Vilafranca i Vilagrassa, les quals cedeix a la reina Joana Enríquez tres anys abans de la guerra civil.

[44]SERRA; TORRES, "Catalunya Vella...", 340: "a començaments del segle XIV, els homes de Plegamans i Palau-Solità maldaven encara per restituir-se novament a la Corona i esdevenir carrer de Barcelona..."

[45]CURTO, A: *La intervenció municipal en l'abastament de blat d'una ciutat catalana: Tortosa, segle XIV*, barcelona, 1989; SERRA, E: "Els cereals a la Barcelona del segle XIV", *Alimentació i societat a la Catalunya Medieval*, Barcelona, 1989, 71-198.

L'abastament, però, no és tant sols un problema cerealístic, sinó també per la carn, qüestió que donarà lloc a greus enfrontaments. El 1402 es revolten els pobles d'Alpicar, Alamús i Vilanoveta contra la ciutat de Lleida, a fi de recuperar els herbatges que nodreixen els seus ramats. Una situació semblant esdevé al Baix Llobregat, on el conflicte social es manifesta amb aixecaments contra la capital, com estudià Fernández Trabal.[46] Les dificultats creixents es tradueixen en avalots a les darreries del tres-cents, un seguit d'ordenances municipals tendents a la regulació de l'activitat ramadera, en un intent continuat de control, per part del municipi, dels terrenys de pastura, al llarg del segle següent. De la mateixa manera, per a protegir i assegurar l'herba als ramats, la ciutat de Lleida comprarà el marquesat de Camarasa a la Noguera, però també Poblet, amb la intenció de protegir la lliure circulació dels ramats pels camins de carrerada.

Hi ha, per tant, motius econòmics clars en l'evolució de les senyories catalanes als segles tardo-medievals; però la seva evolució també respón a raons polítiques. Les suggerències aportades per Busqueta[47] les considero de notable importància: els nouvinguts com a propietaris de senyories, els ciutadans freturosos de convertir-se quant més aviat millor en nobles, porten al món rural una nova mentalitat, i, alhora, consegueixen repartir-se entre ells gran part del territori català. Aquest fet implica la reflexió sobre els esdeveniments polítics, enguany des d'una òptica diferent. Per exemple, el Compromís de Casp té molt a veure amb la nova distribució de l'espai, amb l'acció intrusiva dels nuclis urbans al camp i amb els interessos de les oligarquies ciutadanes. En aquest sentit, cal senyalar que a principis del segle XV el senyor del castell de Cervelló i de Sant Vicenç dels Horts, el mateix castell de la concessió de franquícies del 1267 que he analitzat, era el comte Jaume II d'Urgell, el Dissortat. Ens estranya el vot desfavorable dels Gualbes vers ell si podien perdre en el joc successori part del control de l'abastament en gra i carn a la ciutat?

[46] FERNÁNDEZ TRABAL, J: "Aprofitaments comunals, prats i pastures (segles XIV-XV). Conflictes per a la utilització de l'espai a la baixa edat mitjana", *Acta/Mediaevalia*, nº 10, 1989, 189-221.

[47] Conferència que donà al *IV Seminari d'Història Medieval, Arxivística i Arqueologia*, dirigit per mi mateixa i la Dra. Montserrat Sanmartí, el curs 1995-1996, amb el títol: *La ciutat sobre el camp: implicacions socials i polítiques a la Catalunya baixmedieval.*